

Analyzing the Role of Lived Experience and Agency in Maryam Firouz's Political Life

Rahim Khastu^{*}, Somayeh Bahadori Far^{}**

Majid Tavasoli Rohn Abadi^{*}**

Abstract

The political participation of women has been the subject of various studies; however, the intersection of lived experience and agency—and their mutual influence on women's political life—has received less attention. It is generally believed that political structures and dominant social frameworks shape women's political engagement. Yet, the life of Maryam Firouz challenges this assumption. Her understanding of identity and role was not strictly confined by conventional definitions. While her political activities were aimed at transforming gender relations in favor of women, her ideal woman figure was that of a "woman/mother" who possessed both political and gender consciousness. Interestingly, the maternal role was largely absent in her own lived experience.

This article explores how Maryam Firouz's individual agency and lived experience shaped her political life. It specifically examines how her agency disrupted and challenged the presumed private/public dichotomy, and how gendered structures affected her experience. Drawing on qualitative research methods and a historical approach, this study analyzes the nuanced interaction between structure and agency in Firouz's life. It reveals that her conscious defiance of traditional roles,

^{*} Assistant Professor of Political Science, Islamic Azad University, Karaj Branch (Corresponding Author),
khastu.ra@gmail.com,

^{**} Ph.D. Candidate of Political science, Islamic Azad University, Tehran Science and Research Branch,
somayebahadori@gmil.com

^{***} Assistant Professor of Political Science, Islamic Azad University, Tehran Science and Research Branch,
tavasoli@gmail.com

Date received: 12/05/2024, Date of acceptance: 30/09/2024



her political choices, and her contradictions make her a unique and influential figure in the political history of contemporary Iran.

Keywords: Lived experience, Gendered structures, Agency, Gender consciousness, Women's political participation.

Introduction

Maryam Firouz is among the few women in Iran's contemporary history who succeeded in assuming significant political roles and asserting herself within a deeply patriarchal political sphere. She viewed the Tudeh Party as a space that offered the potential for challenging both the political status quo and advocating for gender equality. Beyond founding and heading the Women's Organization within the Tudeh Party, she became the only woman elected to the party's Central Committee—despite fifteen years of resistance from the party leadership, which also stripped her of her leadership in the women's organization.

The main objective of this article is to investigate the relationship between agency and lived experience in shaping Maryam Firouz's political life. It asks: How did her individual agency and biographical experiences influence her political engagement? In what ways did her personal agency challenge the conventional private/public dichotomy? And how did gendered structures shape her lived experience?

Sylvia Walby argues that the analysis of women's political participation should go beyond the surface-level study of their actions to address the deeper issue of *gendered political struggle*. She notes that women's political activism often aims at transforming gender relations in their favor—unlike many men's involvement, which frequently resists such transformation. This theoretical lens is key to understanding Firouz's political path.

Materials & Methods

This study employs a qualitative research method alongside a historical approach. Qualitative research, especially of the phenomenological type, emphasizes the meaning and significance of lived experience. According to Max van Manen, phenomenological research concerns the "validity" of human experiences and how reflecting on them deepens our understanding of human existence as a whole.

The historical approach focuses on the dynamic interactions among various elements that shaped the past while influencing the present and future. It serves as a

method for tracing the defining events in an individual's life. Data for this study were collected using documentary and archival sources, including memoirs, party records, and existing secondary literature.

Discussion and Results

Maryam Firouz's lived reality was entangled with politics from the very beginning. Born into an aristocratic and politically influential family, her life was shaped by patriarchal norms. Her arranged marriage at the age of 16 to a 45-year-old man, Esfandiari, was politically motivated. These gendered and aristocratic structures inherently excluded women from political participation.

The death of her father marked a turning point. It represented the collapse of patriarchal control and opened space for her individual agency to emerge. Her subsequent divorce from Esfandiari not only symbolized a personal rebellion but also marked her first step into political activism. Her bold decision to join the Tudeh Party, despite her elite family background, earned her the label “Red Princess” in foreign media.

Firouz's agency thus ran counter to dominant narratives that define women as “non-political beings” more concerned with personal or domestic issues. She saw the Tudeh Party as both a platform for political activism and a vehicle for advocating gender equality. Drawing on Walby's framework, Firouz's political engagement can be seen as an effort to alter gender power relations in favor of politically conscious mothers and women.

However, her relationship with gendered structures was deeply ambivalent. She rarely criticized her father or the patriarchal structure of her elite family, and even when she disagreed with the Tudeh leadership or her husband, Kianouri, she attributed their behavior to circumstantial pressures rather than structural sexism. This contradiction reveals a complex interplay between gender consciousness and political loyalty.

Maryam Firouz consistently emphasized the role of motherhood. She even created the “Mothers' Council” within the women's organization of the Tudeh Party. Yet, the ideal woman she championed—an aware and politically engaged mother—stood in stark contrast to her own life, which was largely detached from the maternal role. Her life was wholly dedicated to political activism.

She often portrayed her father, the party, and Kianouri as respectful of women, despite the fact that all three acted, at different points, as obstacles to her political

ascent. The Tudeh Party's leadership did not formally recognize her Central Committee membership for over a decade and revoked her leadership of the women's organization. Still, she remained loyal to the party and continued to claim it upheld gender equality—another manifestation of the contradictions within her political and gendered agency.

This paradoxical behavior reflects the tensions between her personal experiences, gendered expectations, and political commitments. In navigating this triad—father, party, husband—she often downplayed structural gender bias while simultaneously fighting against it through her political actions.

Conclusion

The death of Maryam Firouz's father played a pivotal role in the emergence of her agency, allowing her to break through the private/public divide and enter the political arena. Her activism aimed to transform gender relations to benefit women, especially mothers, although her own life deviated significantly from the maternal ideal she promoted.

Despite facing institutional resistance from her family and the Tudeh Party, her gender awareness and individual agency positioned her as a powerful political figure. Her life challenges the assumption that women are inherently less political and shows how individual agency, even in highly structured and patriarchal contexts, can redefine the boundaries of political participation.

Maryam Firouz remains a significant figure in Iran's contemporary history—one whose political life reflects both the possibilities and contradictions of female agency within a male-dominated political landscape.

Bibliography

- Eskandari, Iraj (1993). *Memoirs of Iraj Eskandari*, First Edition, Tehran: Institute for Political Studies and Research.[in Persian]
- Abrahamian, Ervand (2012). *A History of Modern Iran*, Translated by Mohammad Ebrahim Fattahi, Eighth Edition, Tehran: Ney Publishing.[in Persian]
- Abbott, Pamela, Wallace, Clare (2014). *Sociology of Women*, Translated by Manijeh Najm-Iraki, Eleventh Edition, Tehran: Ney Publishing.[in Persian]
- Compiled by a Group of Researchers (1999). *Tudeh Party: 1941-1989*, First Edition, Tehran: Institute for Political Studies and Research.[in Persian]
- Beshiriyeh, Hossein (2002). *Political Sociology: The Role of Social Forces in Political Life*, Eighth Edition, Tehran: Ney Publishing.[in Persian]

227 Abstract

- Behrouz, Maziar (2016). *Idealistic Rebels: The Failure of the Left in Iran*, Fourteenth Edition, Tehran: Qoqnu Publishing.[in Persian]
- Delavari, Ali (2005). *Theoretical and Practical Foundations of Research in the Humanities*, Fourth Edition, Tehran: Roshd Publishing.[in Persian]
- Dilthey, Wilhelm (2006). *The Formation of the Historical World in the Human Sciences*, Translated by Manoochehr Sana'i-Darabi, First Edition, Tehran: Qoqnu Publishing.[in Persian]
- Sanasarian, Eliz (2005). *The Women's Rights Movement in Iran: Rebellion, Decline, and Suppression from 1901 to the 1979 Revolution*, Translated by Nosheen Ahmadi-Khorasani, First Edition, Tehran: Akhtaran Publishing.[in Persian]
- Seyed Emami, Kavous (2016). *Research in Political Science (Positivist, Interpretive, and Critical Approaches)*, Third Edition, Tehran: Imam Sadeq University and the Research Institute for Cultural and Social Studies.[in Persian]
- Sadeghi, Fatemeh (2013). *Unveiling*, First Edition, Tehran: Contemporary Outlook Publishing.[in Persian]
- Sadeghi, Fatemeh (2005). *Gender, Nationalism, and Modernity in Iran (First Pahlavi Era)*, First Edition, Tehran: Ghasidesara Publishing.[in Persian]
- Farmanfarmaian, Setareh (2004). *A Girl from Iran: Memoirs of Setareh Farmanfarmaian*, Translated by Maryam Alaei, First Edition, Tehran: Karang Publishing.[in Persian]
- Flick, Uwe (2015). *An Introduction to Qualitative Research*, Translated by Hadi Jalili, Eighth Edition, Tehran: Ney Publishing.[in Persian]
- Firouz, Maryam (1994). *Memoirs of Maryam Firouz (Farmanfarmaian)*, Tehran: Research and Publication Institute Didgah.[in Persian]
- Firouz, Maryam (1981). *History of the Democratic Women's Organization of Iran*, First Edition, Tehran: Jahan Ketab.[in Persian]
- Firouz, Maryam (1980). *Outstanding Figures*, Tehran: Honar Pishro Publishing.[in Persian]
- Firouz, Maryam (1980). *Mothers' Letter*, Publisher: Tudeh Party of Iran (www.zoon.ir).[in Persian]
- Kambakhsh, Abdol-Samad (1980). *A Brief History of the Iranian Labor Movement (Revolutionary Social Democracy, Iranian Communist Party, Tudeh Party of Iran)*, Tehran: Tudeh Party Publishing in collaboration with Elm va Honar Publishing.[in Persian]
- Kianouri, Nuruddin (1992). *Memoirs of Nuruddin Kianouri*, Tehran: Research and Publication Institute Didgah.[in Persian]
- Kabir, Nayla, Wei, Vivian, Shaheed, Frida, et al. (2010). *Women's Empowerment: A Critique of Common Development Approaches*, Translated by Fatemeh Sadeghi, Azam Khatam, Akram Khatam, Homa Madah, Fatemeh Mohammadi, Compiled and Edited by Azam Khatam, First Edition, Tehran: Agah Publishing.[in Persian]
- Lenin, Vladimir Ilyich (1979). *On the Role of Women in Society*, Translated by Maryam Firouz, First Edition, Tehran: Tudeh Party Publishing.[in Persian]

- Marshall, Catherine, Rossman, Gretchen (1998). *Qualitative Research Methodology*, Translated by Ali Parsaeian and Mohammad Ali Arabi, First Edition, Tehran: Cultural Research Office.[in Persian]
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, Lenin, Vladimir Ilyich (1961). *Theories of Philosophers and Social Figures on Women*, Translated by Maryam Firouz, First Edition, Tehran: Khoroush Publishing. [in Persian]
- Nabavi, Neguin (2009). *Intellectuals and the State in Iran: Politics, Discourse, and the Dilemma of Authenticity*, Translated by Hassan Fesharaki, First Edition, Tehran: Shirazeh Publishing.[in Persian]

Articles

- Bayrami, Samaneh (2021). "An Examination of the Women's Organization of the Tudeh Party: 1943-1982", Quarterly Journal of Historical Studies, Vol. 19, No. 73, Summer 2021.[in Persian]
- Sazgar, Leila (2021). "An Unsuccessful Alliance: The Tudeh Party and Women's Equality Movement in Iran, 1921-1941", Iran-Naméh Research Journal, Vol. 6, No. 1.[in Persian]
- Kolai, Elaheh, Biranvand, Fatemeh (2022). "Democratic Women's Organization of the Tudeh Party of Iran, 1941-1953: Formation, Structure, and Performance", Quarterly Journal of Politics, Faculty of Law and Political Science, Winter 2022, No. 4.[in Persian]
- Firouz, Maryam (1944). "Iranian Women Must Participate in Elections", Bidayat-e Ma, Vol. 1, No. 7.[in Persian]
- Mohammadi, Malakeh (1969). "Women and Socialism from Lenin's Perspective", Dunia, Vol. 11, No. 1.[in Persian]
- Yari, Yasaman (2011). "The Causes of the Defeat of Leftist Women Activists in the Women's Movement from the Constitutional Revolution to the 1953 Coup", Journal of Cultural History Studies: Iranian History Association, Vol. 2, No. 7.[in Persian]

English books

- Mahmood, S. (2005). *Politics of piety: The Islamic revival and the feminist subject*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ Press
- Manen, M. v. (1990) *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy* The State University of New York
- Manen, M. v. (2002). *Writing in the dark: Phenomenological studies in interpretive inquiry*. London, ON: Althouse Press.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Sage Publications.
- Sen, A. (1993). *The quality of life*. Oxford University Press.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.

229 Abstract

Articles

- Erin C. Cassese & Mirya R. Holman. (2016) *Religious Beliefs, Gender Consciousness, and Women's Political Participation*. Published online: 2, Springer Science+Business Media New York.
- Graham, Rich, Take, Ann and Shelley, Julia (2013) Navigating the Terrain of Lived Experience: The Value of Lifeworld, Existentials For Reflective Analysis, *International Journal of Qualitative Methods (IJQM)*
- Kabeer, N. (2001). *Reflections on the measurement of women's empowerment*. In: Sisask, Anne, (ed.) *Discussing Women's Empowerment: Theory and Practice*. SIDA studies (3). Swedish International Development Cooperation Agency, Stockholm, Sweden, (pp. 17-57). Max van Manen (2007). *Phenomenology of Practice*, *Phenomenology & Practice*, Volume 1 (2007), No. 1, pp. 11 – 30.
- Pyeatt, Nicholas & Yanus, Alixandra B. (2018) *Increasing Women's Political Participation: The Role of Women-Friendly Districts*, *Representation (Journal of Representative Democracy)*. <http://www.phenomenologyonline.com>

Electronic resources

- <http://www.qajarwomen.org/fa/people/2027.html>
- https://historydocuments.org/sanad/?page=show_document&id=rgvu8hvmhusw4

واکاوی نقش تجربه زیسته و عاملیت در حیات سیاسی مریم فیروز

رحیم خستو*

سمیه بهادری فر**، مجید توسلی***

انسان تنها بدان سبب که پایداری می‌کند
جاودان خواهد بود (خلیل ملکی)

چکیده

تاکنون نقش و تأثیرگذاری زنان در حوزه قدرت سیاسی بررسی شده است؛ اما کمتر به رابطه میان عاملیت و تجربه زیسته و تأثیر متقابل این دو بر حیات سیاسی زنان پرداخته شده است. تصور بر آن است که ساختار و فضای غالب می‌تواند به کنشگری زنان شکل دهد؛ اما تجربه زیسته مریم فیروز این تصور را زیر سؤال برد و نشان داد درک او از هویت و نقش خود، چندان مقید به تعاریف متداول نیست. پرسش اصلی این مقاله این است: عاملیت فردی و تجربه زیسته در حیات سیاسی مریم فیروز چه تأثیری داشت؟ چگونه عاملیت فردی باعث تخطی او از دوگانگی مفروض خصوصی/عمومی شد و آن را به چالش کشید؟ نقش ساختارهای جنسیتی در تجربه زیسته او چه بود؟

این مقاله با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و روش تاریخی، به بررسی نقش عاملیت و تجربه زیسته در حیات سیاسی فیروز می‌پردازد از جمله دستاورد مقاله این است که نشان می‌دهد هدف مریم فیروز از فعالیت سیاسی، به گفته والبی، سیاست‌ورزی جنسیتی

* استادیار علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج (نویسنده مسئول)، khastu.ra@gmail.com

** دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، somayehbahadori@gmail.com

*** استادیار علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران، tavasoli@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۲۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۹



یا همان دگرگون کردن روابط جنسیتی به سود زنان است. اما زن آرمانی او «زن/مادر» ایست که از آگاهی سیاسی و جنسیتی برخوردار است. این در حالی است که نقش مادری در تجربه زیسته خودش بسیار کمرنگ است.

کلیدواژه‌ها: تجربه زیسته، ساختار جنسیتی، عاملیت، آگاهی جنسیتی.

۱. مقدمه

یکی از نیروهای مهم اجتماعی در کنار روشنفکران و روحانیون، زنان بودند که در شکل‌گیری انقلاب مشروطه نقشی بس مهم ایفا کردند. از این زمان به بعد است که زنان کم‌کم از اندرونی بیرون آمده و به بخش‌های مختلف عرصه عمومی وارد شدند و سپهر قدرت و مبارزه سیاسی را نیز با همهٔ تصلب مردانه‌اش دستخوش چالش‌های زنانه کردند. اما به دلیل وجود ساختارهای جنسیتی سلسله‌مراتبی و فرهنگ و سنت وابسته به آن، مشارکت زنان در عرصه سیاسی و جنبش‌ها یک حضور مسئله‌ساز بود. زیرا هم به‌عنوان نیمی از جمعیت جامعه به حضور و تأثیرگذاری آن‌ها احتیاج بود؛ و هم به دلیل تصلب فرهنگ سنتی رایج که زنان را به اندرونی خانه‌ها نگه می‌داشت؛ حضور آنان پیوسته نادیده گرفته می‌شد.

بین سال‌های ۱۲۸۵ تا ۱۳۲۰ را می‌توان از مهم‌ترین دوره‌های تاریخ معاصر ایران دانست. این سال‌ها نقاط عطف مهمی را برای تاریخ سیاسی اجتماعی ایران به وجود آوردند و تحولات و جریانات آینده کشور را رقم زدند. در دوره ۱۶ساله حکومت رضاشاه، روند مدرن شدن جامعه با سرعت بیشتری پیگیری شد. هر چند که این مدرن شدن از بالا و با اعمال فشار و زور صورت گرفت اما منجر به تاسیس نهادهای جدید و شکل‌گیری مناسبات جدیدی در جامعه شد. دولت پهلوی اول را می‌توان نخستین دولت حکومت‌مند و مدرن دانست. ... پیدایش بوروکراسی مدرن در دوره پهلوی، صدور سبک‌احوال و شناسنامه، صدور پاسپورت، پیدایش آمار و سرشماری، ایجاد قرنطینه، نظارت بر گمرکات، تنظیم خانواده و جز این‌ها اقداماتی است که در راستای حکومت‌مند شدن شایان ذکرند. (صادقی، ۱۳۹۲: ۲۱)

زنان نیز از این پروژه مدرن شدن همراه با اجبار و خشونت رضاشاه نه تنها بی‌نصیب نماندند که یکی از مهم‌ترین ظواهر مدرن شدن جامعه محسوب می‌شدند. علی‌رغم سیاست‌های مدرن‌سازی و کشف حجاب اجباری زنان رضاشاه، همه فعالیت‌های مستقل

زنان را ممنوع اعلام کرد، روزنامه و نشریات آن‌ها را بست و فعالین زنان را به زندان انداخت و در صدد نظارت بر فعالیت‌های زنان مطابق خواست خود برآمد (ساناساریان، ۱۳۸۴: ۱۰۷). با وجود موانع ساختاری و فرهنگی متعدد برای ورود زنان به عرصه سیاسی، معدود زنانی توانستند از موانع گذر کرده و وارد حوزه قدرت سیاسی مردانه شوند. مریم فیروز نیز از جمله زنانی است که توانست خود را به سپهر سیاسی پدرسالارانه ایران معاصر تحمیل کند و بر آن تأثیر گذارد.

مریم فیروز، همان‌طور که سیلویا والبی می‌گوید با هدف «دگرگون کردن روابط جنسیتی به سود زنان» (ابوت، والاس، ۱۳۹۳: ۲۶۰) وارد عرصه فعالیت سیاسی شد (فیروز، ۱۳۷۳: ۳۱). همچنین بررسی تجربه زیسته سیاسی او، این پرسش را که «مردان چگونه توانسته‌اند زنان را از صحنه سیاست دور کنند» (ابوت، والاس، ۱۳۹۳: ۲۶۰) نشان می‌دهد. عضویت مریم فیروز در کمیته مرکزی حزب توده، به عنوان اولین زن، ۱۵ سال توسط مردان هم‌حزبی‌اش نادیده گرفته شد (فیروز، ۱۳۷۳: ۴۰، کیانوری، ۱۳۷۱: ۲۰۶، اسکندری، ۱۳۷۲: ۲۲۷). همچنین تجربه زیسته سیاسی مریم فیروز نشان می‌دهد، زنان کمتر از مردان «موجودات سیاسی» نیستند که همواره در زندگی سیاسی خود محافظه‌کار و پیرو شوهران و مردان خانواده باشند. راهی که فیروز برای مبارزات و فعالیت سیاسی‌اش انتخاب کرد نه تنها متفاوت از راه و روش پیشینه خاندان سیاسی‌اش بود بلکه با مخالفت آن‌ها نیز روبرو شد. هرچند که فیروز همواره دغدغه مادری داشت و بارها در نوشته‌هایش زنان دارای آگاهی سیاسی را مادران بهتری برای آینده جامعه می‌دانست (فیروز، ۱۳۵۹، مادرنامه) اما در تجربه زیسته خودش، نقش «مادری» به شکل کم‌رنگی وجود دارد.

در پژوهش‌های پدیدارشناختی همواره بر معنا و مفهوم تجربه زیسته تأکید می‌شود. نکته پژوهش پدیدارشناختی بر «اعتبار» تجربیات دیگران و بازتاب آن‌ها بر تجربیات‌شان تأکید می‌شود (مانن، ۱۹۹۰: ۳۶). از این رو در این مقاله تأکید بیشتر بر خاطرات و بیوگرافی است. به همین دلیل در کنار رویکرد پدیدارشناختی به رهیافت تاریخی هم توجه شده است. چرا که این رهیافت به منزله ثبت رویدادهایی است که زندگی افراد مورد بررسی را در مقاطعی برجسته کرده‌اند (سید امامی، ۱۳۹۵: ۳۹۹-۴۰۰). به بیان دیگر پژوهش تاریخی وقتی آغاز می‌شود که حادثه یا تجربه‌ای در گذشته مورد سؤال باشد.

هدف این مقاله واکاوی عاملیت و تجربه زیسته مریم فیروز در حیات سیاسی اوست. حال پرسش اصلی این است که عاملیت فردی و شرایط زیسته در حیات سیاسی مریم

فیروز چه تأثیری داشت؟ چگونه عاملیت فردی باعث تخطی او از دوگانگی مفروض خصوصی/عمومی شد و آن را به چالش گرفت؟ نقش ساختارهای جنسیتی در تجربه زیسته سیاسی او چه بود؟

در بررسی پیشینه تحقیق، می‌توان منابعی که در مورد مریم فیروز نوشته شده‌اند را به دو بخش تقسیم کرد. نخست آثاری که خود او نوشته و ترجمه کرده است که این نیز دو بخش هست: زندگی‌نامه و بیوگرافی‌اش تحت عنوان کتاب *خاطرات مریم فیروز* است و سایر تالیفات و ترجمه‌هایش که در آن‌ها به تاکید نقش زن در عرصه سیاسی و اجتماعی پرداخته است مانند *ارتش عظیم زنان، سازماندهی زنان در کشور شوراها، درباره نقش زن در اجتماع، چهره‌های درخشان، گفتاری چند از بزرگان درباره زن*. بخش دوم، آثاری است که در مورد حزب توده و عملکرد آن نوشته شده‌اند و در برخی از آن‌ها از تشکیلات زنان حزب توده و مریم فیروز به عنوان یکی از بنیان‌گذاران این تشکیلات صحبت شده است. مانند بررسی عملکرد تشکیلات زنان حزب توده؛ *بین سال‌های ۱۳۲۲ تا ۱۳۶۱ به قلم سمانه بایرامی* که فعالیت تشکیلات زنان حزب توده را بین سال‌های ۱۳۲۲ تا ۱۳۶۱ به شش دوره تقسیم و بررسی کرده است (بایرامی، ۱۴۰۰: ۷۳). همچنین *تشکیلات دموکراتیک زنان حزب توده ایران، ۱۳۳۲-۱۳۲۰: زمینه‌های شکل‌گیری، ساختار و عملکرد آن* که الهه کولایی و فاطمه بیرانوند نویسندگان آن هستند و به بررسی اهداف این تشکیلات و میزان موفقیت در رسیدن به آن می‌پردازد (کولایی، بیرانوند، ۱۴۰۱: ۴). *علل شکست زنان چپ‌گرای فعال در جنبش زنان از انقلاب مشروطه تا کودتای ۲۸ مرداد* به قلم یاسمن یاری که درصدد تبیین علل شکست زنان چپ‌گرا در جنبش زنان با استفاده از نظریه کارکردگرایی پارسونز است (یاری، ۱۳۹۰: ۷). *شورشیان آرمان‌خواه* که مازیار بهروز در آن به ناکامی چپ و حزب توده در ایران می‌پردازد (بهروز، ۱۳۸۰). *روشنفکران و دولت در ایران* نوشته نگین نبوی که در آن به نقش روشنفکران و حزب توده در کودتای ۲۸ مرداد و پیامدهای آن می‌پردازد (نبوی، ۱۳۸۸).

این در حالی است که مقاله مزبور به واکاوی تجربه زیسته سیاسی و عاملیت مریم فیروز در سپهر قدرت سیاسی می‌پردازد و صرفاً عملکرد حزب توده یا تشکیلات دموکراتیک زنان را مورد واکاوی قرار نمی‌دهد. از این رو مقاله حاضر به چهار بخش و یک جمع‌بندی تقسیم شده است. در بخش نخست به تعریف مفاهیم کلیدی پژوهش پرداخته است. سپس سعی شده تا با کمک چارچوب نظری انتخاب شده یک الگو برای پیشبرد

هدف پژوهش ترسیم گردد. در بخش دوم به تبیین نقش فضا و روابط زیسته مریم فیروز پرداخته شده است. در بخش سوم تأثیر آگاهی جنسیتی و عاملیت در ورود او به عرصه سیاسی مورد تحلیل قرار گرفته است. در بخش چهارم رابطه زیسته مریم فیروز با کیانوری بررسی شده است و در پایان جمع‌بندی ارائه شده است.

۲. چارچوب مفهومی

تجربه زیسته (Lived Experience): برای پاسخ به پرسش درباره چستی تجربه زیسته، به بیان ساده می‌توان گفت، اگر قرار باشد بین انسان و سایر جانداران به جز زبان تمایز دیگری قائل شد، آن تجربه زیسته است. چرا که تجربه زیسته صرفاً واقعی نیست که بتوان آن را به امری زیست‌شناسی فروکاست، بلکه خصلتی متمایز و یگانه دارد که از فردی به فرد دیگر و از جامعه‌ای به جامعه دیگر متفاوت و منحصر به فرد است. به عبارت دیگر تجربه زیسته برخاسته از واقعیت‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی یک جامعه است و از آنجا که این واقعیت‌ها برای هر فردی به یک شکل خاص بروز و ظهور می‌یابد، از این روست که تجربه زیسته امری منحصر به فرد می‌شود. ديلتای در تعریف تجربه زیسته می‌گوید که ابتدایی‌ترین شکل تجربه زیسته شامل آگاهی بی‌واسطه و پیشابازتابی‌مان از زندگی است (دیلتای، ۱۳۸۹: ۳۹). تجربه زیسته، مجموعه‌ای از واقعیت‌های جدا افتاده و بی‌ارتباط با یکدیگر نیست. تجربه‌های زیسته است که واقعیت اجتماعی و تاریخی زندگی بشر را تشکیل داده و بیم‌ها و امیدها، افکار و اعمال اوست، که نهادهای انسانی را ایجاد کرده‌اند. از نظر مانن تجربه زیسته چهار وجه دارد که با هم در ارتباطند و کلیتی در هم‌تنیده را می‌سازند: «بدن زیسته» (Lived Body)، «زمان زیسته» (Lived Time)، «فضای زیسته» (Lived Space) و «روابط بشری زیسته» (Lived Human Relations) (مانن، ۱۹۹۰: ۱۰۱). بدن زیسته، بدن فیزیکی ما یا حضور جسمانی در زندگی روزانه‌مان را عرضه می‌کند؛ شامل همه آن چیزهایی است که ما احساس می‌کنیم، نشان می‌دهیم، پنهان می‌کنیم و به اشتراک می‌گذاریم. ما همواره از طریق بدن‌مان در جهان حضور داریم. همچنان‌که از طریق بدن زیسته‌مان ارتباط برقرار می‌کنیم، احساس می‌کنیم، واکنش نشان می‌دهیم و جهان را تجربه می‌کنیم. (گراهام و دیگران، ۲۰۱۳، ج ۱: ۵۰). از طرفی دیگر «بدن» جدای از جنسیت، توانایی‌ها یا ناتوانی‌های فیزیکی، و نقش‌هایی نیست که بر آن تحمیل می‌شود. چرا که به

قول مرلوپونتی از طریق بدن است که آگاهی در جهان جای می‌گیرد (مانن، ۲۰۰۵: ۲۲). از این روست که نقش جنسیت در تجربه زیسته پرننگ می‌شود.

زمان زیسته می‌تواند همچون زمانی که ما آن را تجربه می‌کنیم، فهمیده شود. در واقع زمان زیسته مبتنی بر تجربه ذهنی ما از زمان است. این درک ذهنی از زمان به‌عنوان امری مخالف با زمان عینی تر یا «واقعی» تشکیل شده، راهی که ما احساس می‌کنیم می‌تواند بر آنچه که ما از لحظات و زمان تجربه می‌کنیم تأثیر بگذارد و برعکس، محدودیت‌ها، آزادی‌ها و خواسته‌های اعمال شده بوسیله زمان می‌تواند بر آنچه که ما احساس می‌کنیم اثر بگذارند (گراهام و دیگران، ۲۰۱۳، ج ۱: ۵۰).

فضا یا مکان زیسته، معنای تجربه ذهنی ما از فضاهاست که خودمان را در آن می‌یابیم و موقعیتی است که تجربه‌های زیسته در آنجا شکل می‌گیرند (همان) که متفاوت از معنای فضا/مکان جغرافیایی است. تأثیر متقابلی است که یک مکان مشخص بر احساس ما از بودن در آنجا می‌گذارد.

روابط بشری زیسته شامل همه آن روابطی است فرد در طول زندگی با دیگران دارد؛ همه‌ی کسانی که در سال‌های زندگی بر فرد تأثیر گذاشته و یا از او تأثیر پذیرفته‌اند.

اگرچه هر چهار اصالت وجودی عالم حیات بر نقاط متفاوتی متمرکزند، بطور واضح از همدیگر جدا نیستند. بلکه، در هم آمیخته و متداخل با یکدیگر برای کشف عالم حیات هستند.

ساختار جنسیتی (Gender Structure): درک جنسیت به عنوان یک ساختار زمانی واضح‌تر می‌شود که به رابطه متقابل بین ابعاد فردی، تعاملی و کلان ساختار جنسیتی توجه کنیم. این سه جنبه مفهومی ساختار جنسیتی متقابلاً سازنده و انعکاسی هستند. فرآیندهای مادی و فرهنگی در هر بعد، عملکرد جنسیتی را در آن بعد تحلیل شکل می‌دهند و بر نحوه انجام جنسیت در ابعاد دیگر تأثیر می‌گذارند. فرآیندهای مادی بر اساس بدن فیزیکی، قوانین، یا مکان‌های جغرافیایی و چگونگی تأثیر آن بر زندگی اجتماعی است. فرآیندهای فرهنگی ایده‌ها و ایدئولوژی‌های ایدئولوژیک یا ساخته شده اجتماعی هستند که دیدگاه‌ها و جهان بینی افراد را جهت می‌دهند (ریسمن، ۲۰۱۸: ۷۱).

آگاهی جنسیتی (Gender Consciousness): آگاهی جنسیتی، به ویژه ادراکات مرتبط با تبعیض مبتنی بر جنسیت و حس از وجود پیوندهایی جمعی با دیگر زنان، یک عامل پیش‌بینی‌کننده یا زمینه‌ساز مهم در رابطه با بسیج سیاسی زنان محسوب می‌شود (کاسس و

واکاوی نقش تجربه زیسته و عاملیت در حیات ... (رحیم خستو و دیگران) ۲۳۷

هولمن، ۲۰۱۶، ج ۵۱۶، ۷۵). سطوح بالای آگاهی جنسیتی با کارایی سیاسی، هشیاری و مشارکت در پیوند هستند. آن دسته از زنانی که دارای سطح بالاتری از آگاهی جنسیتی باشند در سیاست فعال تر هستند و علاقه‌ی بیشتری به امور سیاسی به ویژه در رابطه با امور مرتبط با منافع زنان دارند (همان، ۵۱۷).

عاملیت (Agency): عاملیت شامل قائم به ذات بودن، کنشگر و تصمیم‌گیر بودن و بطور کلی ظرفیت اعمال کنترل بر جنبه‌های زندگی است. از این رو عاملیت در مقابل انقیاد و اطلاعات قرار می‌گیرد. عاملیت زنان، شاکله اصلی توانمندی آنان است و در نتیجه تغییرات اساسی در آگاهی یا دگرگونی درونی آن‌ها ایجاد می‌شود. این عاملیت است که زنان را قادر می‌سازد تا انتخاب‌ها و علایق خود را به‌عنوان فردی توانمند و انتخابگر، در نظر بگیرند (سن ۱۹۹۳، ۳۲؛ سن ۱۹۹۹، ۵۵؛ کبیر ۲۰۰۱، ۱۷). «عاملیت» است که به زنان امکان حضور بیشتر در فضاهای عمومی را می‌دهد و این حضور تنها با عبور از دوگانه خصوصی/عمومی می‌تواند صورت گیرد. از این رو می‌توان گفت عاملیت با آزادی عمل نسبت مستقیم دارد. زنان نیاز دارند در فضاهای عمومی آزادی داشته تا فرصت دستیابی به نتایج مطلوب را داشته باشند (محمود، ۲۰۰۱: ۱۶).

۳. نظریه مشارکت سیاسی زنان

مشارکت سیاسی زنان تا حد زیادی بوسیله ایدئولوژی‌های جنسیتی تعریف و تبیین شده‌اند که نقش‌ها و الگوهای رفتاری خاصی را برای هر جنس وضع می‌کنند. شکاف جنسیتی در سپهر سیاست پدیده‌ای است که بر سر آن توافق وجود دارد. اکثر پژوهش‌ها نتیجه می‌گیرند که این شکاف‌ها هم در مطالبه و هم در عرضه ریشه داشته‌اند. زمانی که از یک سو عرضه مطرح می‌شود، ما باید به شواهد عظیمی به‌پردازیم که به لحاظ تاریخی زنان را در فرایند اجتماعی شدن موجودات سیاسی ندانسته‌اند. حجم متون مذهبی، سیاسی و فلسفی که بر تمایز میان عمومی (دنیای مردانه کسب و کار و سیاست) و خصوصی (دنیای زنانه خانه و خانواده) تاکید دارند. در نتیجه زنان غالباً انواع متفاوتی از سرمایه اجتماعی را نسبت به هم‌تایان مرد خود ایجاد می‌کنند و بیشتر روی شبکه‌های اجتماعی و روابط بین فردی تمرکز دارند. بنابراین، دختران تبدیل به زنان جوان می‌شوند در حالیکه احتمال کمتری دارد علاقه، انگیزه و ارتباطات لازم برای خود را به‌عنوان رهبران سیاسی ماندنی (مناسب رشد و ترقی) نشان بدهند. عرضه کمتر از زنان مایل به اشتغال در سیاست امروز اثرات پایداری دارد؛ یکی

از مهم‌ترین موارد، فقدان نقش الگوها برای نسل‌های آینده است، بنابراین هنجارهای موجود و عدم تعادل جنسیتی در سیاست را دائمی می‌کند (پیات و یانوس، ۲۰۱۸: ۱۸۶-۱۸۷). بطور کلی پژوهش‌ها در مورد مشارکت سیاسی زنان درصدد اثبات این موضوع هستند که زنان «موجودات سیاسی» نیستند بلکه بیشتر به مسائل زندگی شخصی و خصوصی و یا «اجتماعی» علاقمندند. پیروی زنان از شوهران خود در زندگی سیاسی و محافظه‌کاری و سنت‌گرایی آن‌ها هم خود حاکی از این‌گرایش کلی است... در چنین پژوهش‌هایی استدلال شده است که زنان کمتر از مردان سیاسی شده‌اند. حداکثر این‌که زنان نسبت به سیاست دیدگاهی بیشتر اخلاق‌گرایانه دارند تا واقع‌بینانه (بشیریه، ۲۹۲-۱۳۸۱: ۲۹۵). سیلویا والبی از جمله نظریه‌پردازان فمینیستی است که در مورد مشارکت سیاسی زنان معتقد است باید از مطالعه عملکرد سیاسی زنان فراتر رفت و به بررسی سیاست‌ورزی جنسیتی پرداخت. به نظر او مطالعه فعالیت سیاسی زنان ممکن است این فعالیت را استثنا جلوه دهد نه قاعده. به علاوه در این مطالعات بیش‌تر به خود زنان می‌پردازند تا به هدف سیاست‌ورزی جنسیتی؛ یعنی توجه ندارند که منظور زنان از فعالیت سیاسی دگرگون کردن روابط جنسیتی به سود زنان است در حالی که فعالیت مردان برای ایستادگی در برابر این دگرگونی‌هاست. و دست آخر، پرسشی که در این مطالعات مطرح می‌کنند اما نمی‌پرسند که مردان چگونه توانسته‌اند زنان را از صحنه سیاست دور کنند. (ابوت، والاس، ۱۳۹۳: ۲۶۰). درک عمل سیاسی زنان یا مشارکت آنان در سیاست رسمی و رایج تنها در صورتی ممکن می‌شود که چند و چون مقاومت مردسالاری در برابر خواسته‌های زنان را نیز بررسی کنیم. در این صورت مثلاً به جای این پرسش که چرا زنان بیش‌تری به احزاب سیاسی نمی‌پیوندند یا برای نمایندگی مجلس داوطلب نمی‌شوند، باید پرسید که چه چیزی مانع آن‌ها در این راه بوده است (ابوت، والاس، ۲۶۳، ۱۳۹۳: ۲۶۲). هرچند باید به این نکته توجه نمود که صرفاً افزایش کمی مشارکت سیاسی زنان حائز اهمیت نیست. زنان سیاسی ممکن است از طبقه نخبگان باشند که به علت ارتباطات شخصی خود با سیاستمداران مرد به این موقعیت دست یافته‌اند و در بیان خواسته‌های عامه زنان ناتوان یا بی‌علاقه‌اند. مرنا اررا می‌گوید زنانه شدن فضاهای قدرت اهمیت دارد چرا که به افزایش حضور زنان در عرصه‌های تصمیم‌گیری در سطوح ملی و بین‌المللی منجر می‌شود. (کبیر و دیگران، ۱۳۸۹: ۳۹)

۴. روش پژوهش

در این مقاله از روش پژوهش کیفی و رهیافت تاریخی استفاده شده است. با استفاده از این روش، می‌توان پیچیدگی مسائل اجتماعی را شناسایی کرد (مارشال و راسمن، ۱۳۷۷:۲۱۸). روش تحقیق کیفی، بیش از آن‌که تعمیمی باشد، انعکاس دهنده‌ی مفاهیم ناشناخته است و در اکتشاف مسائل و نکات جدید در ارتباط با موضوعات مختلف و حوزه‌هایی که کم‌تر به آن توجه و بسط داده شده است، کاربرد دارد. پژوهش کیفی یک رویکرد طبیعت‌گرایانه است که در پی درک پدیده‌ی مورد مطالعه در همان زمینه و محیط خاص، یعنی محیط جهان واقعی است و پژوهشگر در پی دستکاری پدیده‌ی مورد نظر خود نیست (پاتون، ۲۰۰۲:۲۷). متن در تحقیق کیفی سه کارکرد دارد: نه تنها داده‌های اصلی تحقیق را که یافته بر آن متکی‌اند فراهم می‌کند، بلکه اساس تفسیر این داده‌ها نیز هست و در عین حال وسیله و ابزار اصلی ارائه و انتقال یافته‌ها به شمار می‌آید. (فلیک، ۱۳۸۸:۹۳). تحقیق کیفی، که به منزله‌ی اصل معرفت‌شناختی‌اش و به وسیله‌ی روش‌های مختلفش به دنبال دست یافتن به فهم است، از ابتدا با برساخت واقعیت «ابژه‌های» مورد مطالعه‌اش مواجه بوده است (فلیک، ۱۳۸۸:۱۰۳). بر این اساس، پژوهش کیفی تجربه‌ی زیسته با متغیرهای پیش‌فرض و مدل مفهومی پیشاپیش تعیین شده آغاز نمی‌گردد. در این نوع پژوهش، پژوهش‌گر نگاهی پدیدارشناختی دارد. در پژوهش‌های پدیدارشناختی همواره بر معنا و مفهوم تجربه زیسته تأکید می‌شود. تجربه زیسته نقطه آغاز و پایان پژوهش پدیدارشناسانه است. هدف از پدیدارشناسی تغییر شکل دادن تجربه زیسته به یک بیان متنی از جوهر خودش است. نکته پژوهش پدیدارشناختی بر «اعتبار» تجربیات دیگران و بازتاب آنها بر تجربیاتشان در جهت بهبود توانایی افراد در رسیدن به درک درستی از معنایی عمیق‌تر یا اهمیت یک بعد از تجربه بشری است که در بستر کل تجربه بشری قرار می‌گیرد (مانن، ۱۹۹۰:۳۶).

در کنار رهیافت فوق از رهیافت تاریخی نیز استفاده شده است. رهیافت تاریخی مطالعه روابط میان تمام عواملی است که گذشته را ساخته‌اند و بر زمان حاضر و روندهای آتی نیز تأثیر دارند. این رهیافت به منزله‌ی ثبت رویدادهایی است که زندگی افراد مورد بررسی را در مقاطعی برجسته کرده‌اند (سید امامی، ۱۳۹۵: ۳۹۹-۴۰۰). به بیان دیگر پژوهش تاریخی وقتی آغاز می‌شود که حادثه یا تجربه‌ای در گذشته مورد سؤال باشد. مارک بیچ در یک بررسی مسائل و موضوعاتی که در علوم انسانی می‌توانند مورد پژوهش تاریخی قرار گیرند

را به پنج دسته تقسیم کرده است که تاریخچه افراد خاص (شرح حال) و نهادهای آموزشی ویژه، تاریخ نهضت‌های آموزشی و غیره در دسته دوم این تقسیم بندی قرار دارند. همچنین مدارک شخصی مانند یادداشت‌های روزانه، دفتر خاطرات، زندگی‌نامه نویسی، مکاتبات و مقالات قسمت اعظم منابع تاریخی را تشکیل می‌دهند و به منظور انتقال اطلاعات نگهداری می‌شوند (دلاوری، ۱۳۸۴: ۲۳۵، ۲۳۸). همچنین در زندگی‌نامه‌ها جزئیات مربوط به تاریخ‌ها، مکان‌ها و رویدادهای زندگی افراد در اختیار ما قرار می‌گیرد، و این جزئیات ممکن است الگوهایی را نشان دهد که برای کسی که می‌خواهد روایتی تاریخی یا شجره‌نامه‌ای از تکوین اشکال یا تمایلات خاص شعر، موسیقی، پدیده‌های سیاسی یا موضوعات علمی را به دست آورد، مفید است (مانن، ۱۹۹۰: ۷۰-۷۱).

در این پژوهش جمع‌آوری داده‌ها با روش اسنادی (کتابخانه‌ای) و مطالعه منابع موجود و در دسترس استفاده شده است.

۵. فضا، زمان و روابط زیستهٔ مریم فیروز

مریم فیروز دختر عبدالحسین میرزا فرمانفرما، از نوادگان عباس میرزا در سال ۱۲۹۲ شمسی (۷ سال بعد از انقلاب مشروطه و ۷ سال قبل از کودتای سید ضیاء) در خانواده‌ای پرجمعیت در کرمانشاه متولد شد. پدرش عبدالحسین میرزا فرمانفرما، قبل از کودتای ۱۲۹۹ عهده‌دار پست وزارت جنگ در کابینه‌های اول و دوم میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک بود. در دوره سوم و چهارم مجلس شورای ملی، کابینهٔ خود را تشکیل داد. او عهده‌دار پست وزارت داخله نیز بود. فرمانفرما در کودتای ۱۲۹۹ به دستور سیدضیاءالدین طباطبایی به زندان افتاد و بعد از حکومت صد روزهٔ سیدضیاء و در زمان رئیس‌الوزرای قوام‌الدوله زندانیان کابینهٔ سیدضیاء آزاد شدند. او با هوشمندی توجه سردار سپه، وزیر جنگ، که سابق بر آن رئیس قراولان منزل او بود را به خود جلب کرد و از آن تاریخ ظاهراً در زمرهٔ دوستان رضاخان قرار گرفت (اتحادیه و کاشف‌نیا، ۱۳۹۲: ۴۱۱).

مریم فیروز در کتاب خاطراتش رابطه با پدرش را، که شازده خطاب می‌کردند، اینگونه توصیف می‌کند:

به پدرم عبدالحسین میرزا فرمانفرما که از یک خانواده سرشناس بود بسیار علاقه داشتم؛ همانطوریکه او به من علاقه‌مند بود. ... او مرا خیلی محترم می‌شمرد و خواهر خودش صدا

واکاوی نقش تجربه زیسته و عاملیت در حیات ... (رحیم خستو و دیگران) ۲۴۱

می‌کرد...هیچ چیز در برابر پدرم برای من به حساب نمی‌آمد. هرچه می‌گفت می‌پذیرفتم.
(فیروز، ۱۳۷۳: ۱۵)

مادر مریم فیروز، بتول احشمی کرمانشاهی، همسر دوم فرمانفرما، نیز از نوادگان دختری محمدعلی میرزا دولتشاه (پسر فتحعلی شاه قاجار) (سایت دنیای زنان در عصر قاجار)، بود؛ اما مریم فیروز در کتاب خاطراتش برای معرفی خودش صرفاً به اصل و نسب پدری بسنده می‌کند و بدون معرفی مادرش تنها به بیان ویژگی‌های مادرانه‌اش می‌پردازد. «من مریم فرمانفرمائی‌ان فیروز، دختر عبدالحسین میرزا فرمانفرما نوه عباس میرزا ولیعهد...» (فیروز، ۱۳۷۳: ۱۱). او گرچه برای مادرش جایگاه ویژه‌ای قائل بود و او را زنی «فوق العاده» فهمیده و باسواد می‌داند (فیروز، ۱۳۷۳: ۱۵) اما در توصیف مادرش همان عبارات و آموزه‌هایی را به کار می‌برد که ساختار و فضای جنسیتی / کلیشه‌ای پدرسالارانه از زن/مادر انتظار دارد و آن‌ها را وظایف «مادرانگی» می‌داند. با این حال، او از جمله دلایل ورودش به مبارزات سیاسی را استیناف حقوقی می‌داند که مادرش از آن محروم بود اما باز هم رابطه زیسته با مادرش را توصیف نمی‌کند. این در حالی است که مادرش نسبت به سایر همسران فرمانفرما نگرشی متفاوت داشته است.

بتول از خانواده‌ای مدرن و تحصیلکرده و اهل کرمانشاه بود. او نه تنها خواندن و نوشتن می‌دانست، بل مجموعه‌ای از شعرهای دل‌پسند را در دفتری گرد کرده بود. به طور کلی، بتول زنی عجول، دست و دل‌باز، خوش‌گذران، دمدمی مزاج، سبک‌سر و سر به هوا بود که مطلقاً به پوشیدن چادر اعتقادی نداشت... (فرمانفرمایان، ۱۳۸۳: ۵۴).

مریم فیروز، صحبتی از این روابط زیسته پیچیده خانوادگی، به ویژه رابطه پدرش با زنانش، به میان نمی‌آورد تنها به این که پدرش به مادرش «فوق‌العاده احترام» می‌گذاشت (فیروز، ۱۳۷۳: ۱۶)، اکتفا می‌کند.

هرچند که فرمانفرما بعد از کودتای ۱۲۹۹ هیچ مسئولیت دولتی را برعهده نگرفت ولی بافتار، فضا و روابط زیسته پیچیده خانوادگی مریم فیروز همواره در پیوند تنگاتنگ با سیاست بود تا جایی که هر شکل از مناسبات خانوادگی جدا از مناسبات و روابط زیسته سیاسی نمی‌توانست باشد.

فرمانفرما به تحصیلات فرزندانش بسیار اهمیت می‌داد. او جمعه به جمعه فرزندانش را به حضور می‌پذیرفت و همه فرزندان در مقابل او تعظیم می‌کردند و او در مورد وضعیت درسی و غیره از آن‌ها سؤال می‌پرسید و آن‌ها در جواب می‌بایستی بگویند «زیر سایه والا

دعاگو هستیم» (فیروز ۱۳۷۳: ۱۸، فرمانفرمایان ۱۳۸۳: ۲۶). اما او تنها پسرانش را برای تحصیل به خارج از کشور می‌فرستاد. جدا از اینکه تحصیل پسران یک رسم برای خاندان اعیان و اشراف محسوب می‌شد و در ثانی از این طریق می‌توانست پسرانش را از دسترسی رضاشاه دور نگه دارد و امنیت آن‌ها حفظ شود (فرمانفرمایان ۱۳۸۳: ۳۵). اما تاکیدش بر تحصیل دخترانش از آن‌رو بود که «همسران بهتری برای شوهران‌شان باشند» (فرمانفرمایان، ۱۳۸۳: ۶۵). از این‌رو، تحصیل دختران در حوزه خصوصی، به منظور بازتولید کلیشه‌های جنسیتی صورت می‌گرفت.

در چنین ساختار و فضای زیسته خانوادگی، مریم برای ادامه تحصیل ابتدا به مدرسه ناموس و سپس ژاندارک، مدرسه‌ای فرانسوی، رفت و و دیپلم خود را از آن‌جا گرفت. در این دوران او نزد معلمانی همچون طوبی آزموده و صدیقه دولت آبادی که در زمره پیشکسوتان جنبش زنان بودند، تحصیل کرد. پس از آن به «دارالمعلمات» رفت و در آنجا مدتی به عنوان معلم مشغول به کار شد؛ اما در نهایت مریم فیروز هم به تحصیل در داخل قناعت نکرد و همچون برادرانش پا را فراتر گذاشت و در فرانسه دکترای زبان فرانسه گرفت. (فیروز، ۱۳۷۳: ۲۳)

از جمله امور مهم دیگری تحت که نظارت دقیق و مطابق صلاحدید فرمانفرما انجام می‌شد ازدواج فرزندان، به‌ویژه دخترانش بود. همانطور که بیان شد، در آن فضای زیسته سیاسی / اشرافی، روابط زیسته هم سیاسی بود. از این رو این ازدواج‌ها بیشتر بر اساس مناسبات و روابط زیسته سیاسی میان مردان تصمیم‌گیر خانواده صورت می‌گرفت. مریم فیروز نیز در مورد ازدواجش با اسفندیاری اشاره می‌کند:

وقتی فکر می‌کنم علت اساسی آن را در زمینه‌های سیاسی می‌یابم. برای این‌که محتشم‌السلطنه با شاه و جریانات روز نزدیک بود و از طرفی در آن دوران پدرم بسیار در فشار بود. شاید هم به همین دلیل این پیوند برقرار شد، تا بر اثر نزدیکی، این دو خانواده در خیلی مسائل کمک هم باشند... وی امنیت می‌خواست ... پدرم در خیال خودش می‌خواست شاید امنیتی برای من ایجاد کند. (فیروز، ۱۳۷۳: ۲۶)

از طرفی دیگر «پیدا بود او هم از مراقبت دائمی دخترانش خسته شده است و منتظر فرصتی است تا با شوهر دادش از بار سنگین مسئولیت خود بکاهد...» (فرمانفرمایان، ۱۳۸۳: ۹۸، ۹۷).

شاید به همین دلیل بود که علاوه بر مناسبات سیاسی، مریم ۱۸ ساله را به عقد اسفندیاری ۴۵ ساله درمی آورد (فیروز، ۱۳۷۳: ۲۹). حاصل این ازدواج دو دختر به نام‌های افسانه و افسر بود. این ازدواج ۱۰ سال، تا زمان مرگ فرمانفرما ادامه داشت. با مرگ «پدر»، مریم از اسفندیاری جدا شد و تنها «هر از گاهی» دخترانش را می دید (فیروز، ۱۳۷۳: ۳۰). مریم از جمله دلایل طلاقش اختلاف سنی زیاد و عدم تفاهم اخلاقی و علایق مشترک می داند. «من علاقمند به مطالعه و کتاب بودم و او از این موضوع اصلاً ناراحت می شد.» (فیروز، ۱۳۷۳: ۲۹). اما اختلاف مهم تر مریم با اسفندیاری بر سر پدرش بود و به نظر او، اسفندیاری آنطور که باید به او احترام نمی گذاشت و با او خوش رفتاری نمی کرد. (فیروز، ۱۳۷۳: ۲۹، ۳۰).

مرگ فرمانفرما، نقطه عطف تجربه زیسته مریم فیروز است. مرگ پدر فروریختن رابطه زیسته پدرسالارانه و مقتدرانه مبتنی بر مناسبات اشرافی و بنیان‌های اقتدار و کنترل است. با مرگ پدر و تغییر و دگرگونی در ساختارهایی سلسله مراتب جنسیتی خانوادگی، مریم توانست فضای عمومی / خصوصی را از بین ببرد و از اندرونی اشرافی و عرصه خانوادگی خارج و وارد عرصه سیاسی شود و تا آخر عمر در آن باقی ماند. این امر منجر به بروز و ظهور «عاملیت» در او شد. عاملیتی که او را به زنی ساختار شکن در عرصه کنش سیاسی تبدیل کرد و این ساختار شکنی با طلاقش آغاز شد.

۶. آگاهی جنسیتی و عاملیت: آغاز تجربه زیسته سیاسی

همانطور که شد، در خانواده فرمانفرما، علی رغم مناسبات پیچیده سیاسی آن، زنان خانواده اجازه ورود به این عرصه را نداشتند. مرگ فرمانفرما این امکان را برای مریم فراهم کرد تا علی رغم مخالفت خانواده اش، بتواند از اندرونی و حوزه خصوصی بیرون بیاید و وارد عرصه سیاسی شود. او کمی بعد از مرگ پدر و طلاق از اسفندیاری، به سمت محافل روشنفکری گرایش پیدا کرد، به طوری که خانه اش محل رفت و آمد و تجمع نویسندگان، شاعران و روشنفکرانی چون صادق هدایت، عبدالحسین نوشین، بزرگ علوی، فریدون توللی، رهی معیری و هوشنگ ابتهاج بود (جمعی از پژوهشگران ۱۳۸۷: ۷۶۱). بهر حال او زنی از خاستگاه اشرافی و در عین حال جسور بود که راهی متفاوت با سنت‌های زندگی اشرافی انتخاب کرده بود. او با سواد بود. فرانسه خوب می دانست، اطلاعات عمومی بالایی داشت و می توانست در مورد هر موضوعی صحبت کند (همان).

مریم فیروز انگیزه ورودش به مبارزه سیاسی را دادخواهی پدرش و استیناف حق مادرش به عنوان یک «زن» بیان می‌کند. به بیان دیگر از جمله دلایلی که او را به عرصه مبارزه سیاسی کشاند، آگاهی جنسیتی او بود. هرچند مریم مطیع اوامر پدر بود و نقدی بر عملکردهای او وارد نمی‌دانست؛ اما نسبت به این که مادرش «حقی» ندارد نیز بی‌تفاوت نبود. همانطور که گفته شد، مادر او زنی باسواد بود و خودش در مدرسه ناموس تحت تعلیم کسانی چون طوبی آزموده و صدیقه دولت‌آبادی قرار داشت. به این ترتیب پایه‌های آگاهی جنسیتی در او شکل گرفت که از دلایل ورودش به عرصه سیاسی بود. از این رو که بتواند فضایی برای مبارزه برای احقاق حق زنان به دست بیاورد و به قول والبی، همانطور که گفته شد، روابط جنسیتی را به سود زنان دگرگون کند. خودش در مورد دلایل ورودش به عرصه سیاسی چنین می‌گوید:

آنچه مرا به این راه (مبارزات سیاسی) آورد، بدون اینکه خودشان توجه کرده باشند پدر و مادرم بودند. اول پدرم و درد و رنجش که از خاندان پهلوی دیده بود تمامش را شاهد بودم... هرگز فراموش نمیکنم روزی که پدرم با حسرت جلوی من گفت، ایا کسی هست که پا در میان گذارد و علیه شاه قیام کند و انتقام مرا از این مرد بگیرد؟! این حرف به دل من نشست. طبیعی بود وقتی که برای من این امکان پیش آمد همه زنجیرها را پاره کردم. بعد مادرم بود که گفتم به او فوق العاده علاقمند بودم. او به عنوان یک زن حق نداشت، هیچ حقی، این نداشتن حق به هیچ شکل مرا آتش می‌زد (فیروز، ۱۳۷۳: ۳۱).

هرچند که او معترف است در این راه با مقاومت و مخالفت خانواده‌اش روبرو شد. اما فقدان پدر باعث شد خود را برای مبارزه علیه شاه «آزاد» ببیند و در سال‌های ۱۳۱۹-۱۳۲۰ در ۲۶ سالگی وارد عرصه مبارزات سیاسی شد (فیروز، ۱۳۷۳، ۳۱).

ورود به حزب توده

ورود مریم فیروز به عرصه سیاسی با ورود به حزب، به عنوان پدیده‌ای مدرن، آغاز می‌شود. عاملیت و ساختارشکنی مریم فیروز آنجایی نمایان می‌شود که از میان همه جریانات و احزابی که پس از سقوط رضاشاه به وجود آمده بودند، او وارد حزب توده شد. نسب اشرافی مریم فیروز و اقدام جسورانه او در پیوستن به «جنبش توده‌ای»، علی‌رغم مخالفت خانواده، جنجال و سر و صدای زیادی به پا کرد. تا جایی که نشریات خارجی به او لقب «شاهزاده سرخ» دادند.

مریم فیروز دو دلیل عمده برای پیوستن‌اش به حزب توده بیان می‌کند. حزب توده را تنها حزبی می‌داند که عَلم مخالفت با رضاشاه را در دست گرفته بود و در سال ۱۳۲۰ علیه شاه قیام کرد؛ در حالی که سایر نیروهای سیاسی «با شاه» و «بله قربان‌گو» بودند. همچنین در برنامه حزب نوشته شده بود «در این سازمان، زن مثل یک مرد حق دارد و باید برای حقوق زن کوشش کرد و از آن دفاع کرد» (فیروز، ۱۳۷۳:۳۲). از این جهت حزب توده را همان فضایی می‌دانست که ظرفیت مبارزه در هر دو حوزه را دارد.

در حالی که زمانی که مریم با حزب توده آشنا شد، سلیمان میرزا اسکندری، از بنیانگذاران اصلی حزب، مخالف پذیرش زنان بود و تا زمان مرگ او هیچ زنی نتوانست به عضویت حزب دربیاید و زنان در کنار و «حاشیه» حزب بودند و «مشارکت مستقیم» نداشتند. اما در تظاهرات‌ها شرکت می‌کردند. بعد از مرگ سلیمان میرزا در سال ۱۳۲۲ شمسی بود که زنان حزب توانستند این نکته را به اعضای مرد حزب توده بقبولانند که حزب بدون حضور زن معنی ندارد و سه چهار سال بعد از فعالیت در حزب، توانست عضو رسمی شود. (فیروز، ۳۹-۱۳۷۳:۴۰) به عبارت دیگر او از یک‌سو در کنار هم‌حزبی‌های مرد خود علیه شاه مبارزه می‌کرد و از طرفی دیگر در مبارزه با همان مردها برای وادار کردن‌شان برای به رسمیت شناختن عضویت زنان بود. هرچند به زنان گفته شد فعالیت آن‌ها جزو فعالیت حساب می‌شود ولی فعلاً کارت حزبی به آن‌ها داده نخواهد شد اما عضو حزب محسوب می‌شوند (فیروز، ۱۳۶۰:۲۸). وعده‌ای که به قول کیانوری «که بعداً زیر این قول زدند» (کیانوری، ۱۳۷۱:۲۰۳). هرچند کیانوری هم به بهانه مخالفت اسکندرمیرزا با عضویت زنان، مخالف همکاری مریم با حزب توده بود (فیروز، ۱۳۷۳:۴۱). به این ترتیب مردان حزب با وعد و وعید و سعی در نادیده گرفتن زنان هم‌حزبی‌شان، درصدد بودند رسمیتی برای حضور آن‌ها در عرصه سیاسی قائل نشوند.

مریم فیروز به‌واسطه بزرگ علوی با گروهی از زنان سمپات حزب آشنا شد که به نوعی وابستگی در این تشکیلات داشتند (سایت مرکز بررسی اسناد تاریخی، تاریخ سند: ۱۹ اردیبهشت ۱۳۵۴) از جمله خواهران اسکندری و بزرگ علوی نیز عضو این گروه بودند. به پیشنهاد مریم فیروز سازمانی تشکیل دادند که به وسیله آن بتوانند خواسته‌هایشان را بیان کنند و نشریه «بیداری ما» را نیز در راستای اهدافشان منتشر کردند (فیروز، ۱۳۷۳:۴۰). با این حال، بعد از مرگ اسکندری در کنگره اول حزب در سال ۱۳۲۲ش مریم فیروز به همراه

مریم صابری، زهرا بیات، زهرا اسکندری و عالیہ شرمینی به عنوان نماینده «تشکیلات زنان ایران» حضور داشتند. (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۷۸: ۷۵۷).

زمانی که فیروز در دومین کنگره حزب توده علی‌رغم مخالفت بخشی از رهبری حزب یکی از شانزده نفر اعضای مشاور کمیته مرکزی حزب توده انتخاب شد نه تنها تا ۱۵ سال عضویت او را در این سمت به رسمیت نشناختند بلکه سمت دبیری تشکیلات زنان را نیز از او گرفتند. و در نهایت ایرج اسکندری پیشنهاد داد که حق قانونی مریم را به عنوان عضو مشاور کمیته مرکزی به رسمیت بشناسند (کیانوری، ۱۳۷۱: ۲۰۴). مریم می‌گوید بهانه مخالفتش این بود که عضویت حزبی‌اش به پایه نرسیده است اما نمی‌توانستند منکر انتخاب کنگره شوند (فیروز، ۱۳۷۳: ۴۱). کیانوری هم اذعان می‌کند که وقتی برخی از اعضای کنگره او را به عنوان مشاور کمیته مرکزی حزب انتخاب کردند، «خودش هم تعجب کرد» (کیانوری، ۱۳۷۱: ۲۰۶). از طرف دیگر کیانوری نیز دلیل «کینه‌توزی» به مریم را اول شخصیت مستقل مریم و سپس رابطه او با خودش می‌داند:

در درجه اول به علت شخصیت مستقل خود مریم بود که مطلقاً حاضر نبود برای به‌جایی رسیدن خود را کوچک کند. مریم که وارد حزب شد خیلی‌ها کوشش کردند که نظر او را جلب کنند، ولی او همسر من شد. این علت دوم است؛ او همسر و تأییدکننده کیانوری بود، پس باید با او دشمن می‌بودند. (کیانوری، ۱۳۷۱: ۲۰۷، اسکندری، ۱۳۷۲: ۲۲۷).

در چنین فضای مردانه‌ای، مریم مصرانه از حزب و عملکردش دفاع می‌کند و در نقد آن صرفاً به گفتن «اشتباهات و چپ روی‌ها» (فیروز، ۱۳۷۳: ۴۲) بسنده می‌کند و صرفاً اسکندر میرزا را مانع ورود زنان به حزب می‌داند. حتی زمانی تلویحاً نابرابری و تبعیض موجود در حزب را می‌پذیرد، آن را به گردن ساختارهای اجتماعی و فرهنگی جامعه می‌اندازد و از افراد حزب، بخصوص افراد رده بالا براءت می‌جوید و می‌گوید: «فراموش نکنید ما ایرانی هستیم و در محیط ایران» و اضافه می‌کند «برخورد این آقایان نسبت به زن خیلی دوستانه و با احترام بود» (فیروز، ۱۳۷۳: ۴۸) و نشنیده است هیچ توده‌ای زنش را «کتک بزند» یا با او بدرفتاری کند (فیروز، ۱۳۷۳: ۶۱). این امر دقیقاً مشابه رویکردش به پدرش است که علی‌رغم اینکه همواره زیر سلطه و اقتدار او بود و همه مناسبات را او تعیین می‌کرد باز هیچ زمانی حاضر به نقد او نشد. این تنها رویکرد مریم نبود، بلکه رویکرد کل حزب بود که در مقاله‌ای در نشریه «دنیا» در مورد آزادی زن از نگاه لنین چنین می‌گوید:

واکاوی نقش تجربه زیسته و عاملیت در حیات ... (رحیم خستو و دیگران) ۲۴۷

با پیدایش مالکیت خصوصی و...خانواده یکتاهمسری زن عملاً به مالکیت مرد درآمد... وابستگی اقتصادی زن به مرد او را به برده‌ای تبدیل کرد... و تکامل مالکیت خصوصی و تشدید تضادهای اجتماعی حضور زن در عرصه اجتماعی به مثابه نیروی کار او را هدف بهره‌گشی دوگانه خانواده و اجتماع قرار داد. (محمدی، ۱۳۴۹، ۱:۶۴)

نکته حائز اهمیت این است که حزب توده با تمام رویکرد مردانه و مخالفت و به رسمیت نشناختن عضویت مریم در کمیته مرکزی، نمی‌توانست او را نادیده بگیرد. این امر بیانگر عنصر عاملیت مریم فیروز در عرصه سیاسی است که علی‌رغم مخالفت‌ها، توانست تنها زنی باشد که به عضویت کمیته مرکزی و نیز هیات سیاسی کمیته مرکزی حزب انتخاب شود. کیانوری در این باره می‌گوید: «ما می‌خواستیم عده‌ای را به عضویت کمیته مرکزی انتخاب کنیم و باید اول از میان مشاورین انتخاب می‌کردیم. با سابقه‌ترین عضو مشاور مریم بود» (کیانوری ۱۳۷۱، ص ۲۰۴، اسکندری، ۱۳۷۲: ۳۷۹). او فعالیت‌های حزبی خود را با جدیت انجام می‌داد و با نوشتن مقالات، سخنرانی و حتی فروش اموالش هزینه‌های حزب را تأمین می‌کرد. به همین خاطر به عضویت برجسته و مهم در حزب تبدیل شد. مریم در مورد نحوه فعالیتش در حزب می‌گوید:

تمام وقتم را بر سر این کار گذاشته بودم، ... از هر کجا که می‌شد پول تهیه می‌کردم، کارگشای این‌ها بودم و از طرفی با مخالفین در افتادن کار آسانی نبود. بعد از این هم که به اروپا رفتیم من جزء کادرها بودم و ناگزیر بودند مرا جلسات دعوت کنند». (فیروز، ۱۳۷۳: ۴۱)

حتی زمانی که حزب توده غیرقانونی اعلام شد، مریم «هشت سال با چادر سیاه و کفش پاره و گیوه در تهران در سخت‌ترین شرایط پلیسی کار مخفی کرده بود». (کیانوری، ۱۳۷۱: ۲۰۳، اسکندری، ۱۳۷۲: ۲۸۱)

با این حال، مهم‌ترین گامی که حزب توده در دفاع از حقوق زنان برداشت تهیه لایحه‌ای درباره تساوی حقوق زن و مرد در سال ۱۳۲۲ بود که آقای دکتر کشاورز از طرف فراکسیون توده به مجلس برد. در این لایحه آمده بود: «ماده واحده- بانوان می‌توانند با همان شرایطی که درباره مردان مقرر است از حقوق و مزایای اجتماعی از قبیل حق انتخاب کردن و انتخاب شدن در مجالس مقننه و انجمن‌های ایالتی و ولایتی و غیره استفاده نمایند.» این لایحه به این علت که مخالف با اسلام تشخیص داده شد، حد لازم امضاها را برای ارجاع به کمیسیون به دست نیاورد. حزب توده از درگیری با قشر مذهبی پرهیز می‌کرد و به‌همین

سبب چنان که باید به پیگیری آن دسته از حقوق زنان پرداخت که روحانیان با آن موافق نبودند (سازگار، ۱، ۱۴۰۰: ۱۴۰).

به گفته کامبخش، حزب کمونیست در فعالیت جمعیت پیک سعادت نسوان، جمعیت نسوان وطن خواه و سازمان بیداری زنان به شکلی غیرمستقیم دخیل بود. کامبخش به هنگام سخن گفتن از کنگره دوم و سیاست‌های پس از آن می‌نویسد: «حزب به کار در میان زنان نیز توجه لازم کرد، ولی مهم‌ترین میدان فعالیت حزب طبقه کارگر بود». (کامبخش، ۱۳۵۸: ۳۱-۳۳)

۷. تاثیر آگاهی جنسیتی بر ساختار جنسیتی: پایه‌گذاری تشکیلات

دموکراتیک زنان

مریم فیروز در مورد شکل‌گیری تشکیلات زنان می‌گوید که در بحبوحه تحولات جامعه بعد از سقوط رضاشاه، زنان نیز از این تکاپو دور نماندند و بودند زنانی که زندگی خود را از سیاست جدا نمی‌دانستند و درصدد بودند بار ننگ «زن و دیوانه» در یک ردیف را از دوش خود بردارند. (فیروز، ۱۳۶۰: ۲۶). از این رو برای

نخستین بار در سال ۱۳۲۱ چند زن - شاید هشت نفر - دورهم جمع شدند. این‌ها می‌خواستند برای زن‌ها کاری بکنند. هر هشت نفر یک دل و یک صدا بودند که باید سازمانی ایجاد کرد... همه معتقد بودند که باید با حزبی سیاسی همکاری کرد و تنها حزب جوانی که آمادگی داشت زن‌ها را یاری نماید حزب توده ایران بود. نخستین درخواست پایه‌گذاران این جمعیت که هنوز نامی نداشت، عضویت در حزب توده ایران بود. این حزب زن‌ها را برابر مردان اعلام کرده بود و همه آن‌ها آرزومند بودند که عضو حزب باشند و با کار حزبی لیاقت و کاردانی خود را نشان بدهند. تا این‌که اعلام شد که فعلاً نمی‌توان زن‌ها را به عضویت رسمی حزب پذیرفت... چراهای خشمگین از هر گوشه بلند بود... آیا حزب توده ایران هم مانند احزاب و سازمان‌های دیگر زن را شایسته نمی‌دانست؟... (فیروز، ۱۳۶۰: ۲۷).

به این ترتیب «تشکیلات زنان ایران» به پیشنهاد و ریاست مریم فیروز، که یکی از رادیکل‌ترین گروه‌های زنان بود، با شعار «ما هم در این خانه حقی داریم» در سال ۱۳۲۲ شکل گرفت. مریم می‌گوید در این شعار منظور از خانه ایران است که درش به روی زنان بسته است در حالی که بار نگهداری و زیبا کردن آن به طور قابل توجهی بر دوش زنان

است. (فیروز، ۱۳۶۰: ۳۰). تشکیلات بر ضرورت محو است شمار زنان کارگر در کارخانه‌ها تاکید داشت و خواسته مرخصی با حقوق برای زنان، ایجاد مهد کودک مادران و حقوق مساوی برای کار مساوی بود. همچنین نشریه‌ای به نام *بیاداری* منتشر کرد و هدف آن آگاهی بخشی برای نهادینه کردن آزادی کامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی برای زنان بود. مریم فیروز در نوشتن مقالات این نشریه نقش مهمی داشت به طوری که کیانوری معتقد است تقریباً تمام مطالب این نشریه را مریم می‌نوشت (کیانوری، ۱۳۷۱: ۲۰۴). در این نشریه، موسسات آموزشی و روحانیت به شدت نقد می‌شدند و رضاشاه به عنوان دیکتاتوری که قصدش استثمار بیشتر زنان بود مطرح می‌شد. (ساناساریان، ۱۳۸۴: ۱۱۳). همچنین در اغلب شماره‌های آن از وضع فرودست زنان انتقاد شده و درباره حجاب و حق رأی زنان نوشته‌اند (سازگار، ۱، ۱۴۰۰: ۱۴۲). مریم مقاله‌ای با عنوان «زنان باید در انتخابات شرکت کنند» در نقد مطالبی که حق رأی را برای زنان زود می‌دانست نوشته بود:

آیا خانوم نویسنده خیال می‌کنند که صد در صد مردان ایرانی که حق انتخاب کردن و انتخاب شدن دارند، سیر و پوشیده هستند؟ بر هیچکس پوشیده نیست که اکثریت مردم ایران، چه مرد و چه زن بی‌سواد و تقریباً ۹۹ درصد آن‌ها لخت هستند... آیا با شناختن الفبا کافی است که یک فرد بتواند از حقوق خود دفاع کند؟ (فیروز، ۱۳۲۳، ۷: ۱۵)

تشکیلات زنان در سال ۱۳۲۵ به عضویت «فدراسیون دموکراتیک بین‌المللی زنان» درآمد و از آن پس «تشکیلات دموکراتیک زنان ایران» نامیده شد.

عاملیت و آگاهی جنسیتی مریم فیروز در پیشنهاد و ایجاد تشکیلات زنان به خوبی مشخص است. به ویژه، همانطور که گفته شد، اسکندر میرزا با هدف «برانگیخته نکردن دشمنی مذهبی‌ها» (آبراهامیان، ۱۳۹۱: ۲۰۰)، زنان را به عنوان عضو رسمی نمی‌پذیرفت. این در حالی است که در همان ابتدای کار تشکیلات زنان موفق شد توافق‌نامه‌ای با حزب توده امضا کند که در آن بر مبارزه مشترک علیه وضعیت نابسامان زنان ستم‌دیده تاکید شده بود. (ساناساریان، ۱۳۸۴: ۱۱۴). پس از غیرقانونی شدن حزب توده، این تشکیلات به‌طور مخفیانه به فعالیتش ادامه داد و نشریاتی با اسامی مختلف مانند «فروغ»، «جهان تابان» و «جهان فردا» منتشر کرد. با آن‌که وجه مشترک همه آن‌ها، دفاع از حقوق زنان، پرداختن به مسائل سیاسی روز، مبارزه با امپریالیسم و مبارزه برای صلح بود، برای آن که شبهه‌ای پیش نیاید که این نشریات صرفاً به سیاست می‌پردازند به مطالبی مثل امور خانه‌داری و بچه‌داری، مد لباس نیز می‌پرداختند (فیروز، ۱۳۶۰: ۶۰). همین امر، نمایان‌گر ساختار جنسیتی عرصه

سیاسی است که نشان می‌دهد زنان کنشگر سیاسی، باید نشان دهند از نقش‌های جنسیتی مادر و همسری و وظایف مربوط به آن غافل نیستند. در سال ۱۳۳۰ اعضا تصمیم گرفتند یک سازمان علنی تشکیل دهند. از این رو «سازمان زنان ایران» با همان اعضای تشکیلات دموکراتیک زنان در اردیبهشت همان سال اعلام موجودیت کرد و با زن‌های فرقه دموکرات آذربایجان ارتباط نزدیک و خوبی برقرار کرد. (فیروز، ۷۵، ۷۷، ۱۳۶۰: ۷۹).

بعد از کودتای ۱۳۳۲ حزب توده منحل شد و اعضای آن تحت تعقیب و شکنجه و اعدام قرار گرفتند. بنابراین مریم و کیانوری نیز مجبور به فرار از کشور شدند. مریم فیروز و بطور کلی حزب توده اهداف خود را که همان مبارزه با امپریالیسم و شاه بود در راستای انقلاب ۵۷ می‌دانستند. بنابراین بعد از انقلاب به ایران برگشتند و حزب توده و به دنبال آن تشکیلات زنان را احیا کردند. البته این وضع چهار سال بیشتر دوام نیاورد و در سال ۱۳۶۱ همه آن‌ها غیرقانونی اعلام شدند و به زندان افتادند.

دو نکته در مورد تشکیلات زنان بسیار حائز اهمیت است:

نخست، مریم فیروز به عنوان بنیان‌گذار تشکیلات زنان نقش مهمی برای «مادری» قائل بود. او وظیفه خود را دفاع از زن می‌داند و از این رو حزب توده را انتخاب می‌کند چون به زن یا «بهتر بگویم مادر» حق می‌داد (فیروز ۱۳۷۳: ۳۲). او همانطور که زن را در خور «احترام» می‌داند مادر را هم در خور «ستایش» می‌داند (فیروز، ۱۳۶۰: ۲۶). مریم در جایی از خاطراتش وقتی از زنان حزب صحبت می‌کند علاوه بر تحسین آن‌ها به عنوان زنان مبارز به وجه مادرانگی خوب‌شان نیز تأکید می‌کند (فیروز، ۱۳۷۳: ۴۵). گویی هدف مریم صرفاً احقاق حقوق زنان نیست بلکه می‌خواهد مادرانی مبارز را نیز تربیت کنند. از این روست که در تشکیلات زنان، «شورای مادران» را به وجود آوردند (فیروز، ۱۳۶۰: ۸۳). در اولین شماره نشریه جهان زنان عنوان شد که

در این روزنامه کوشش می‌شود که راه و رسم مبارزه برای به دست آوردن حقوق پایمال شده خود و کودکان مان به ما نشان داده شود. این نامه، مادران و زنان ایران را در این راه مقدس راهنمایی می‌نماید.... شما زنان از ابتدایی‌ترین حقوق محروم هستید.... شما را حتی مادر نمی‌دانند، حق مادری از شما گرفته شده است.... [درحالی‌که] در تمام ادوار تاریخ ثابت کرده‌اید که مادران ایران برای دفاع از ملت و کشور خود آماده هستند.... این دشمنان به خصوص از بیداری زنان بیم دارند به همین جهت.... نسبت به زنان و مادران ایران حملات منظمی شروع شده است. (فیروز، ۱۳۶۰: ۷۷، ۷۸).

واکاوی نقش تجربه زیسته و عاملیت در حیات ... (رحیم خستو و دیگران) ۲۵۱

فیروز همچنین در کتاب *مادرنامه* اش تأکید می‌کند «.. تا این مادران هستند مردم ایران پایدار خواهند بود، تا این مادران هستند، هیچ نقشه شیطانی سردمداران ستم و جور عملی نخواهد شد.» (فیروز، *مادرنامه*، ۱۹).

فیروز از فعالیت زن‌ها در سیاست خوشش می‌آید چون در زن نقش مادر را می‌بیند و بایستی در کار سیاسی دخالت کند (فیروز ۱۳۷۳، ۱۱۸) در نتیجه زنان/مادرانی که در عرصه سیاست مشارکت دارند از یک طرف می‌توانند فرزندان آگاه نسبت به جامعه پرورش دهند و از طرف دیگر خودشان هم به واسطه آگاهی سیاسی می‌توانند نیروهای مبارز علیه ستم و استثمار باشند. از سویی دیگر، زن ایده آل برای مریم فیروز زنی است که «مادر به مفهوم واقعی کلمه» باشد و «زندگی خانوادگی اش را محکم نگه دارد و محترم بشمارد (فیروز ۱۳۷۳، ۱۶۲). این درحالی است که خودش از این تعریف زن ایده‌آل مد نظرش بسیار فاصله دارد. هرچند او هم اذعان دارد که دوری از فرزندانش برایش سخت بوده ولی به حدی درگیر در مبارزات سیاسی بود که حتی خبری از فرزندانش به او نمی‌رسید. (فیروز، ۱۳۷۳: ۳۰).

نکته دوم این است که هرچند مریم فیروز این تشکیلات را به دلایلی همچون عدم مطالعات سیاسی عمیق، بی‌تجربگی، هیجان و شور نادرست انقلابی نقد می‌کند؛ اما وابستگی آن را به حزب توده را مثبت می‌داند و «پیروی و برخورداری از حزب و یاری و راهنمایی آن برای زنان» را بسیار با ارزش می‌داند و معتقد است اگر کمک حزب نبود شاید تشکیلات زنان هم مثل بقیه سازمان‌های زنان که پایه سیاسی و اجتماعی صحیحی نداشتند از هم می‌پاشید. (فیروز، ۱۳۶۰: ۴۹) در واقع زنان، حزب توده را فضایی تصور می‌کردند که امکان و فرصت برای فعالیت در اختیارشان قرار می‌دهد از سوی دیگر سران حزب نیز تصور می‌کردند با ورود زنان به حزب و ایجاد سازمان زنانه وابسته به حزب می‌توانند خود را تقویت کنند.

۸. تاثیر عاملیت در رابطه زیسته با نورالدین کیانوری

مریم فیروز بعد از آشنایی با گروه زنان حزب توده در سال ۱۳۲۲ از طریق برادرش با کیانوری آشنا شد و در سال ۱۳۲۳ ش با او ازدواج کرد. او مهم‌ترین دلیل تمایلش به کیانوری را «احترام فوق‌العاده (او) به زن» و اینکه زن را حقیر و «توسری خور» نمی‌دید و از او دفاع می‌کرد، می‌داند (فیروز، ۱۳۷۳: ۳۳). مریم می‌گوید بزرگترین چیزی که از کیانوری

دیده این است که «او در من زن ندید، انسان دید». (فیروز، ۱۳۷۳: ۳۳). از طرف دیگر با این که قبل از آشنایی با کیانوری با حزب آشنا شده بود ولی کیانوری با فعالیت‌های او در حزب مخالفت می‌کند. هرچند مریم به این مخالفت‌ها تن نمی‌دهد و راه خودش را می‌رود اما در نهایت حق را به کیانوری می‌دهد:

کیا شدیداً مخالف بود که من به حزب بروم و حتی به آن‌ها نزدیک بشوم، می‌گفت تو را اذیت خواهند کرد، زیرا نمی‌فهمند و برایشان عجیب است که دختری از چنین خانواده‌ای وارد این جریان سیاسی بشود و حق هم با او بود... من راهی را انتخاب کرده بودم و بدون این که او مطلع باشد با تشکیلات زنان ارتباط برقرار نمودم و بعداً او در جریان امر واقع شد. پس از مدت‌ها متوجه شدم که حق با اوست. واقعا توده‌ای‌ها نمی‌توانند قبول کنند که زنی از چنین خانواده‌ای از روی عقیده وارد اینگونه فعالیت‌ها می‌شود (فیروز، ۱۳۷۳: ۳۳ و ۴۱ و ۵۵).

فیروز در کتاب *خاطرات خود مفصل* از کیانوری و رابطه زیسته‌شان صحبت می‌کند؛ دقیقاً به همان شکلی که از پدرش صحبت می‌کند. او، علی‌رغم آگاهی جنسیتی‌اش، در رابطه زیسته‌اش با کیانوری همه چیز را از دریچه کیانوری می‌بیند. گویی ساختار جنسیتی روابط زیسته و مناسباتش با پدر، کیانوری و حزب را به نوعی پذیرفته است. او معتقد است کیانوری اشتباه نمی‌کند ولی اگر متوجه اشتباهش بشود «مردانه» قبول می‌کند. (فیروز، ۱۳۷۳: ۱۰۰). او معتقد است تاریخچه حزب توده باید «از همان جایی که کیانوری شروع کرده... نظر من هم همین است که کیانوری گفته است... هر کسی که می‌خواهد تاریخ حزب را بنویسد باید اول کتاب کیانوری را بخواند و از منابعی که او استفاده کرده استفاده کند» (فیروز، ۱۳۷۳: ۱۲۷، ۱۲۶).

هرچند که مریم خود نویسنده و مترجم آثاری از مارکس و انگلس و لنین بوده^۱ اما معتقد است سواد تئوریک ندارد چون دقت و قدرت لازم را برای مطالعه در این زمینه ندارد و تنها مطالعات تئوریک طبری را عمیق‌تر از کیانوری می‌داند (فیروز، ۱۳۷۳: ۱۰۳).

او موارد متعددی از موضوعات مختلف را با گفتن «نمیدانم»، «باید از کیا پرسیم»، «کیا می‌داند» پاسخ می‌دهد (فیروز، ۱۱۲، ۱۳۷۳). در مورد روند سیاسی جبهه ملی می‌گوید: «پاسخ این سوال برای من مشکل است. کیانوری در این زمینه تحلیل دقیق و مفصلی ارائه داده است» (فیروز، ۱۳۷۳: ۱۱۳). نظرش در مورد سازمان مجاهدین این است که با آن‌ها موافق نبوده اما «اگر ارزیابی کاملاً دقیقی از این جریان بخواهید کیانوری ارائه داده است»

(فیروز، ۱۳۷۳: ۱۱۸). او در مورد موضوعاتی دیگر از قبیل حزب عدالت، درگیری حزب توده با مائوئیست‌ها، سازمان چریک‌های فدایی خلق، قیام جنگل و حضور نظامی روس‌ها در افغانستان نیز خودش چیزی «نمی‌داند و باید از کیا پرسد» (فیروز، ۱۳۷۳: ۱۳۳، ۱۳۱، ۱۲۴، ۱۲۳، ۱۲۲).

این میزان از ارجاع دادن برای کسی که علاوه بر تحصیلات عالیه دارد، آگاهی جنسیتی و عاملیت دارد، دست به قلم است خود از سران حزب توده و فعال سیاسی با سابقه است، بیانگر تصلب ساختار جنسیتی حاکم بر تجربه زیسته او می‌تواند باشد. گویی عاملیت و قائم به ذات بودن مریم وقتی در کنار کیانوری قرار می‌گیرد، رنگ می‌بازد و خود را در جایگاه «جنس دوم» تعریف می‌نماید. همچنین نباید از نظر دور داشت که کیانوری از رهبران تاثیرگذار حزب توده بود و احتمالاً جایگاه او در تحت تاثیر قرار گرفتن مریم نقش داشت.

۹. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

ما در این نوشتار به‌طور مشخص مسأله تجربه زیسته و عاملیت مریم فیروز زرا در حیات سیاسی‌اش مورد بازخوانی و تحلیل موشکافانه قرار دادیم. تجربه زیسته مریم فیروز کاملاً متأثر از خاستگاه اشرافی و سیاسی و ساختار جنسیتی برآمده از آن است. همانطور که در مبحث مشارکت سیاسی زنان اشاره شد، شکاف جنسیتی در سپهر سیاست پدیده‌ای است که بر سر آن توافق وجود دارد و خانواده فرمانفرما نیز از آن مستثنی نبودند. علی‌رغم آن که سیاست در تار و پود همه مناسبات آن خانواده تنیده بود و زندگی شخصی زنان خانواده نیز متأثر از تصمیمات سیاسی مردان خانواده بود (همچون ازدواج مریم فیروز با اسفندیاری) اما هیچ‌کدام از زنان اجازه مشارکت در امور سیاسی را نداشتند و صرفاً در حوزه خصوصی و مجموعه‌ای از روابط بین فردی محصور بودند. به عبارت دیگر، ساختارهای جنسیتی برآمده از خاستگاه اشرافیت و حوزه قدرت سیاسی این خانواده این شکاف را عمیق‌تر می‌نمود. مرگ فرمانفرما، نقطه عطف تجربه زیسته مریم فیروز است. مرگ پدر فروریختن رابطه زیسته پدرسالارانه و مقتدرانه و سلسله مراتبی مبتنی بر مناسبات اشرافی و بنیان‌های اقتدار و کنترل است. از این رو پس از مرگ اوست که مریم علی‌رغم داشتن دو دختر، با طلاق از اسفندیاری توانست دوگانه عمومی / خصوصی را بشکند و وارد کنش‌گری در عرصه سیاسی شود و تا آخر عمر در آن باقی ماند و منجر به بروز و ظهور «عاملیت» در او شد. عاملیتی که او را به زنی ساختار شکن تبدیل کرد. این شکل از بروز عاملیت در مریم فیروز

در خلاف جهت پژوهش‌هایی است که درصدد اثبات این موضوع هستند که زنان «موجودات سیاسی» نیستند بلکه بیشتر به مسائل زندگی شخصی و خصوصی و یا «اجتماعی» علاقمندند. به ویژه عاملیت سیاسی و ساختارشکنی مریم فیروز در اقدام جسورانه‌اش در پیوستن به حزب توده، چرا که او حزب توده را از منظر مبارزه سیاسی و هم از منظر مبارزه برای برابری جنسیتی پیشرو می‌داند و معتقد است ظرفیت مبارزه در هر دو حوزه را دارد. بهر حال، همانطور که بیان شد، آنچه مریم را به مبارزه سیاسی کشاند تنها دادخواهی پدرش نبود بلکه دادخواهی و استیناف حق برای مادرش به عنوان یک «زن» بود که او را به کنشگری سیاسی تمام عیار تبدیل کرد. او به گفته والبی از طریق فعالیت سیاسی خواهان دگرگون کردن روابط جنسیتی به سود زنان/مادران است و ساختار سیاسی را مانع برابری و جنس دوم بودن زنان می‌داند. به بیان دیگر یکی از دلایلی که او را به عرصه مبارزه سیاسی کشاند، آگاهی جنسیتی او بود. هرچند مریم مطیع اوامر پدر بود و نقدی بر عملکردهای او وارد نمی‌دانست؛ اما نسبت به این که مادرش «حقی» ندارد نیز بی‌تفاوت نبود. هرچند رابطه زیسته او با پدر رابطه‌ای اقتدارآمیز بود و موجب شد تا درباره مباحث حقوقی برابری زن و مرد دوگانه عمل کند. به عبارت دیگر فیروز آرمان‌های حقوقی برابری خواه دارد ولی منطق حاکم بر زندگی شخصی‌اش از تبعیت او از پدر و همسر حکایت دارد. او در جایگاه یک کنشگر سیاسی دارای آگاهی جنسیتی هیچ وقت پدرش را به بوتۀ نقد نمی‌کشد و از ساختار جنسیتی خانواده‌اش حرفی به میان نمی‌آورد چرا که هر نقدی به این ساختار نقد پدر است و این چیزی است که مریم از آن پرهیز می‌کند. علی‌رغم این که توسط مخالفت رهبران و ساختارهای جنسیتی حزب بارها محدود می‌شود و به عنوان تنها زن عضو شورای مرکزی حزب توده، این عضویت از طرف حزب ۱۵ سال به رسمیت شناخته نمی‌شود؛ اما مصرانه معتقد است که حزب توده، برابری طلب است و مرد و زن در آن به یک میزان اهمیت دارند. حتی زمانی هم که گذرا رفتار حزب یا کیانوری یا پدرش با زنان را نقد می‌کند آن را صرفاً به عوامل محیطی تقلیل می‌دهد؛ این در نسبتش با آگاهی جنسیتی‌اش در تضاد است. نکته حائز اهمیت این است که حزب توده با تمام رویکرد مردانه و مخالفت و به رسمیت نشناختن عضویت مریم در کمیته مرکزی، نمی‌توانست او را نادیده بگیرد. این امر بیانگر عنصر عاملیت سیاسی در مریم فیروز است که علی‌رغم مخالفت‌ها، توانست تنها زنی باشد که به عضویت کمیته مرکزی و نیز هیات سیاسی کمیته مرکزی حزب دربیاید.

درست است که او تحت تاثیر شدید کیانوری است اما به هر حال با انتخاب فردی خودش حزب توده را برای فعالیت برمی‌گزیند و همین‌طور کیانوری را. اما وقتی صحبت از حق زن به مثابه مادر می‌کند گویی در آن فردیتی برای زن دیده قائل نمی‌شود. زن ایده‌آل برای او مادری است که مراقب فرزندان و زندگی خانواده‌اش است. الگویی که او از زن ایده‌آل ارائه می‌دهد با تجربه زیسته خودش تفاوتی فاحش دارد. او در حالی از مادرانگی حرف می‌زند که خودش بسیار از آن فاصله دارد و همه زندگی‌اش وقف فعالیت سیاسی، و یا به عبارت بهتر وقف حزب توده و اهداف آن بود. او زنی جسور و توانمند است اما در این مثلث روابط زیسته‌اش با پدر-حزب-کیانوری رفتاری متناقض دارد و علی‌رغم همه محدودیت‌هایی که آن‌ها برای او ایجاد کردند، مهم‌ترین ویژگی مشترک این مثلث را «احترام به زن» می‌داند. گویی این سه، عاملیت و آگاهی جنسیتی‌اش تحت تاثیر قرار می‌دهند و آن را محدود می‌کنند. از این روست که رفتارهایی متناقض را در او شاهد هستیم. با این همه، مریم فیروز، زنی مهم در تاریخ معاصر ایران است که با جسارت توانسته تجربه زیسته سیاسی منحصر به فردی را برای خودش رقم بزند.

پی‌نوشت

۱. درباره نقش زن در اجتماع، ولادیمیر ایلیچ لنین، مترجم مریم فیروز، ناشر حزب توده
نظریات فلاسفه و بزرگان اجتماعی درباره زن، نویسندگان: کارل مارکس، فردریش انگلس، ولادیمیر ایلیچ لنین، مترجم مریم فیروز، نشر خروش
گفتاری چند از بزرگان درباره زن، مترجم مریم فیروز، ناشر حزب توده

کتاب‌نامه

الف) کتاب‌های فارسی

- اسکندری، ایرج (۱۳۷۲)، *خاطرات ایرج اسکندری*، چاپ اول، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- آبراهامیان، پرواندا (۱۳۹۱)، *تاریخ ایران مدرن*. ترجمه محمد ابراهیم فتاحی. چاپ هشتم. تهران: نشر نی.
- آبوت، پاملا، والاس، کلا. (۱۳۹۳). *جامعه‌شناسی زنان*. ترجمه منیژه نجم عراقی. چاپ یازدهم. تهران: نشر نی.

۲۵۶ جستارهای تاریخی، سال ۱۶، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴

- به کوشش جمعی از پژوهشگران (۱۳۷۸). حزب توده: ۱۳۳۰-۱۳۶۸. چاپ اول. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی.
- بشیریه، حسین. (۱۳۸۱). *جامعه‌شناسی سیاسی: نقش نیروهای اجتماعی در زندگی سیاسی*. چاپ هشتم. تهران: نشر نی.
- بهروز، مازیار (۱۳۹۵). *شورشیان آرمان‌خواه: ناکامی چپ در ایران*. چاپ چهاردهم. تهران: انتشارات ققنوس
- دلآوری، علی. (۱۳۸۴). *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی*. چاپ چهارم. تهران: انتشارات رشد.
- دیلتای، ویلهلم. (۱۳۸۵). *تشکل جهان تاریخی در علوم انسانی*. ترجمه منوچهر صانعی دره بیدی. چاپ اول، تهران: ققنوس.
- ساناساریان، الیز. (۱۳۸۴). *جنبش حقوق زنان در ایران، طغیان، افول و سرکوب از ۱۲۸۰ تا انقلاب ۵۷*. مترجم: نوشین احمدی خراسانی. چاپ اول. تهران: اختران.
- سید امامی، کاووس. (۱۳۹۵). *پژوهش در علوم سیاسی (رویکردهای اثبات‌گرا، تفسیری و انتقادی)*. چاپ سوم. تهران: دانشگاه امام صادق و پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- صادقی، فاطمه. (۱۳۹۲). *کشف حجاب*. چاپ اول. تهران: نشر نگاه معاصر.
- صادقی، فاطمه. (۱۳۸۴). *جنسیت، ناسیونالیسم و تجدد در ایران (دوره پهلوی اول)*. چاپ اول. تهران: قصیده‌سرا
- فرمانفرمایان، ستاره. (۱۳۸۳). *دختری از ایران: خاطرات ستاره فرمانفرمایان*. ترجمه مریم اعلایی. چاپ اول. تهران: کارنگ.
- فلیک، اووه. (۱۳۹۴). *درآمدی بر تحقیق کیفی*. ترجمه هادی جلیلی. چاپ هشتم. تهران: نشر نی.
- فیروز، مریم. (۱۳۷۳). *خاطرات مریم فیروز (فرمانفرمایان)*. تهران، مؤسسه تحقیقاتی و انتشاراتی دیدگاه.
- فیروز، مریم. (۱۳۶۰). *تاریخچه تشکیلات دموکراتیک زنان ایران*. چاپ اول. تهران: جهان کتاب.
- فیروز، مریم. (۱۳۵۹). *چهره‌های درخشان*. تهران: هنر پیشرو
- فیروز، مریم. (۱۳۵۹-). *مادرنامه*. ناشر: حزب توده ایران (www.zoon.ir)
- کامبخش، عبدالصمد (۱۳۵۸). *شماه‌ای درباره تاریخ جنبش کارگری ایران (سوسیال دموکراسی انقلابی، حزب کمونیست ایران، حزب توده ایران)*. تهران: انتشارات حزب توده با همکاری انتشارات علم و هنر
- کیانوری، نورالدین. (۱۳۷۱). *خاطرات نورالدین کیانوری*. تهران: مؤسسه تحقیقاتی و انتشاراتی دیدگاه.

واکاوی نقش تجربه زیسته و عاملیت در حیات ... (رحیم خستو و دیگران) ۲۵۷

کبیر، نیلا، وی، ویویان، شهید، فریدا و دیگران. (۱۳۸۹). *توانمندسازی زنان: تقدی بر رویکردهای رایج توسعه*. مترجمان فاطمه صادقی، اعظم خاتم، اکرم خاتم، هما مداح، فاطمه محمدی، گردآوری و تدوین اعظم خاتم. چاپ اول. تهران: آگه.

لنین، ولادیمیر ایلیچ (۱۳۵۸)، *درباره نقش زن در اجتماع*، مترجم مریم فیروز، چاپ اول، تهران: انتشارات حزب توده

مارشال، کاترین، راسمن، گرچن (۱۳۷۷). *روش تحقیق کیفی*. ترجمه علی پارسائیان و محمدعلی اعرابی، چاپ اول. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی

مارکس، کارل، انگلس، فریدریش، لنین، ولادیمیر ایلیچ (۱۳۴۰)، *نظریات فلاسفه و بزرگان اجتماعی درباره زن*، ترجمه مریم فیروز، چاپ اول، تهران: خروش

نبوی، نگین (۱۳۸۸). *روش‌فکران و دولت در ایران: سیاست، گفتار و تنگنای اصالت*، ترجمه حسن فشارکی، چاپ اول. تهران: شیرازه

مقاله‌ها

بایرامی، سمانه (۱۴۰۰). «بررسی عملکرد تشکیلات زنان حزب توده: بین سال‌های ۱۳۲۲ تا ۱۳۶۱». فصلنامه مطالعات تاریخی، سال نوزدهم، شماره ۷۳، تابستان ۱۴۰۰

سازگار، لیلا (۱۴۰۰). «پیوند نافرجام: حزب توده و برابر یخواهی زنان ایران، ۱۳۰۰-۱۳۲۰». فصلنامه علمی پژوهشی *ایران‌نامه*. سال ششم. شماره اول.

کولایی، الهه، بیرانوند، فاطمه (۱۴۰۱). «تشکیلات دموکراتیک زنان حزب توده ایران، ۱۳۳۲-۱۳۲۰: زمینه‌های شکل‌گیری، ساختار و عملکرد آن». فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، سال ...، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۱

فیروز، مریم (۱۳۲۳). «زنان ایران باید در انتخابات شرکت کنند». *بیداری ما*، سال اول، شماره هفتم.

محمدی، ملکه (۱۳۴۹). «زن و سوسیالیسم از دیدگاه لنین». دنیا، سال یازدهم، شماره اول.

یاری، یاسمن (۱۳۹۰). «علل شکست زنان چپ‌گرای فعال در جنبش زنان از انقلاب مشروطه تا کودتای ۲۸ مرداد». *مطالعات تاریخ فرهنگی: پژوهش‌نامه انجمن ایرانی تاریخ*، سال دوم، شماره هفتم.

ب) غیر فارسی‌ها

1) Books

Mahmood, S. (2005). *Politics of piety: The Islamic revival and the feminist subject*. Princeton, New Jersey: Princeton Univ Press

Manen, M. v. (1990) *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy* The State University of New York

Manen, M. v. (2002). *Writing in the dark: Phenomenological studies in interpretive inquiry*. London, ON: Althouse Press.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Sage Publications.

Sen, A. (1993). *The quality of life*. Oxford University Press.

Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.

2) Articles

Erin C. Cassese & Mirya R. Holman. (2016) *Religious Beliefs, Gender Consciousness, and Women's Political Participation*. Published online: 2, Springer Science+Business Media New York.

Graham, Rich, Take, Ann and Shelley, Julia (2013) Navigating the Terrain of Lived Experience: The Value of Lifeworld, Existentials For Reflective Analysis, *International Journal of Qualitative Methods (IJQM)*

Kabeer, N. (2001). *Reflections on the measurement of women's empowerment*. In: Sisask, Anne, (ed.) *Discussing Women's Empowerment: Theory and Practice*. SIDA studies (3). Swedish International Development Cooperation Agency, Stockholm, Sweden, (pp. 17-57). Max van Manen (2007). *Phenomenology of Practice*, *Phenomenology & Practice*, Volume 1 (2007), No. 1, pp. 11 – 30.

Pyeatt, Nicholas & Yanus, Alixandra B. (2018) *Increasing Women's Political Participation: The Role of Women-Friendly Districts*, *Representation (Journal of Representative Democracy)*. <http://www.phenomenologyonline.com>

ج) منابع الکترونیکی

<http://www.qajarwomen.org/fa/people/2027.html>

https://historydocuments.org/sanad/?page=show_document&id=rgvu8hvmhusw4